

İDEAL CUMHURİYET KÖYÜNÜ DÜŞLEMEK: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MİMARLAR VE KIRSAL MEKÂN ALGISI

Erhan Berat Fındıklı

Giriş

Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte ülkenin sürekli toprak kaybetmesine tanıklık etmiş Erken Cumhuriyet Dönemi aydınları için köy, ulusal / zihinsel / duygusal bir haritanın toprağa sabitlendiği referans sistemi işlevini görmektedir. Köyler, ulus devlet ve ulusun inşa edileceği mikro mekânsal yapı birimleri olarak algılanmıştır. Richard Sennett'ten¹ hareketle beden üzerinden tanımlanacak olursa, kırsal mekânda köy yolları ve ulaştıkları köyler, iktidarın kılcal damarlarını ve sinir düğümlerini temsil etmektedir. Söz konusu mekânlarda, sinir düğümlerinde icra edilecek disipliner pratikler, hiperestezi ve anestezi aracılığıyla uygulanmak istenmiştir. Bir başka deyişle, köyde ideolojik, siyasi, kültürel ve sosyo-mekânsal anlamda bazı duyarlılıkların artırılması, azaltılması veya kazandırılması amaçlanmıştır.

Ulus ve ulus-devlet inşa sürecindeki yeni rejimin, tarım ekonomisinin hâkim olduğu ülke topraklarında her noktaya ulaşabilmesi, alt-yapısal ve üst-yapısal ciddi bir disipliner pratikler dizini gerektirmektedir. Kemalist bürokrat ve aydınlar bir taraftan köylere ve köylülere ulaşarak yaşadıkları mekânı ve yaşam biçimlerini modernleştirme, dönüştürme çabası sergilerlerken, diğer taraftan köylülüğün çözülmesi ve şehirlere kitlesel göçler

¹ Farklı tarihsel dönem ve kültür coğrafyalarında beden, yapılcı çevre ve mekân ilişkisi üzerine bkz. Richard Sennett, *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, çev. Tuncay Birkan, 4. bs. (İstanbul: Metis Yayınları, 2011).

yaşanmasıyla şehirlerde oluşabilecek işçi sınıfı ve muhtemel muhalif hareketler fikrinden ciddi tedirginlik duymuşlardır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde "kırsal mekân" algısı ve "köy mimarlığı" kavramları, halkçılığın bir uzantısı olan köycülük akımının ürettiği çoğul söylemler ve uygulamalarla etkileşim halinde şekillenmiştir ve söz konusu kavramlar etrafında sürdürülen tartışmaların bir bölümü, mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Kırsal mekân tahayyülleri ve yeni köylerin inşası fikri Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, mimarlardan önce halkçılık ve köycülük akımını ciddi bir siyasi mobilizasyona dönüştüren aydın ve bürokratların gündeminde yer almıştır. Mimarların bu alana katkı düzeyleri, mevcut literatürle kıyaslandığında oldukça sınırlıdır; fakat söz konusu dönemin önemli bir kesitini temsil etmektedirler.²

Bu makalede Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlarının kırsal mekân algısı ve köy mimarlığı konusunda geliştirdikleri söylemlerin hangi bileşenlerden oluştuğu, mekân içinde nasıl bir hayat ve toplumsallık tahayyül ettikleri, hangi tarihsel imgeleri köy ve kırsal mekânla ilişkilendirdikleri, ne tür yapı malzemelerini yeğledikleri, kerpiç ve tuğla üzerinden modernlik kavrayışlarını ne şekilde dile getirdikleri ve köy temelinde yapılan bütün bu tartışmaların şehirle, bir meslek gurubunun mesleki fırsat arayışlarıyla, ulus ve ulus devlet kurma sürecinde dönemin ideolojik atmosferiyle, iktidar ilişkileri ve ulusalcı imgeleme nasıl eklemlendiği sorularına, mekân ve mimarlık sosyolojisi ile tarihsel sosyolojinin ara kesitinde cevap aranmaktadır. Burada, Foucault'nun "mekânsal disiplinler pratikleri",³ Lefebvre'in "mekânın temsilleri" ve "temsil mekânları", Michael de Certeau'nun "gündelik yaşam pratikleri, strateji ve taktikleri"⁴ kavramları makalenin kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

Erken Cumhuriyet Döneminde Mekânı Kavramak, Yeniden Tanımlamak

Henry Lefebvre'in tanımıyla mekân sadece fiziksel bir olgu değil aynı zamanda bir takım soyutlamalarla, sembolik ve duygusal yatırımlarla zi-

² Geç Osmanlı'da halkçılık için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm, 1908-1923* (İstanbul: Doğan Kitap, 2013). Geç Osmanlı'da köy inşası için ayrıca bkz. Bkz. Zeynep Eres, Akın Nur, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler", *itü dergisi/a*, c. 9, s. 1 (Mart 2010): 79-90.

³ Mekânsal pratikler ve disiplin konusu için bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 6. bs. (Ankara: İmge Kitapevi, 2015).

⁴ Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, çev. Steven Rendall (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1984).

hinsel olarak da inşa edilen, mekânsal pratiklerle var olan yaşamsal bir zemindir. Mekân her türlü fiziksel dönüşümün gerçekleştirilebileceği ve her türlü imgenin üzerinde inşa edileceği pasif bir “tabula rasa” değil söz konusu sürece doğrudan katılan etkin bir aktördür.

Lefebvre’in mekânın yeniden üretimi sürecini tanımlarken kullandığı *mekân temsilleri* ve *temsil mekânları* kavramları, belli bir ölçüde Erken Cumhuriyet Dönemi kırsal mekân tahayyülleri ve mimarlığı bağlamına uyarlamak anlamlı görünmektedir. Lefebvre’e göre, *mekânın temsilleri*, “tasarlanmış mekân; bilgilerin, planlamacıların, şehircilerin, ‘parçalayan’ ve ‘düzenleyen’ teknokratların yaşananı ve algılananı (sayılar üzerinde bilgiççe spekülasyonların- ‘altın sayı’, oran ölçüleri ve ‘kanonlar’- karıştırdığı) tasarlananla özdeşleştirilen, bilimselliğe yakın kimi sanatçıların mekânı”dır.⁵ *Temsil mekânları* ise, “mekâna eşlik eden imgeler ve semboller aracılığıyla yaşanan mekân, yani ‘oturanların’, ‘kullanıcıların’ mekânları, aynı zamanda kimi sanatçıların ve belki de o mekânı tarif edenlerin ve sadece tarif ettiğine inananların- yazarlar, filozoflar-mekânları”dır.⁶

Lefebvre’in mekân konusundaki tanımları, tarihsel ve kültürel bağlamın farklılığı ve değişkenliği göz önünde bulundurularak belli bir temkinle Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlarının kırsal mekân tahayyüllerine uyarlanabilir. Söz konusu dönemde mimarların mekân kavrayışı, büyük ölçüde, almış oldukları akademik tasarım disiplinine, mimarlıkla ilgili soyutlamalara, teknik bilgiye ve öznel gözlemlere dayanmaktadır. Mimarlar, aynı zamanda burada inkılap değerleri çerçevesinde kırsal mekânın yeniden üretiminde bir geçmiş, modern yaşam ve gelecek tahayyül etmişler ve bunu farklı bağlamlarda tartışmışlardır. Dolayısıyla *mekân temsilleriyle*, *temsil mekânları* bir arada var olarak kırsal mekân algısını ve köy mimarlığı üzerindeki düşünceleri şekillendirmiş, mekânın yeniden üretiminin önemli bileşenlerini oluşturmuşlardır.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde mekânın bir diğer önemli katmanını disipliner pratikler teşkil etmektedir. Burada kırsal mekân, bir taraftan, tarihsel imgelemlerle, gelecek vizyonu, ulus, kültür ve modernizm gibi sembolik anlamlarla inşa edilmek istenir ve Foucault’cu anlamda disipliner pratiklerin odağında yer alırken, diğer taraftan söz konusu disiplin ve kurallar, Michel de Certeau’nun kent bağlamında dile getirdiği gündelik yaşam taktiklerine benzer bir şekilde ihlal edilmektedir.⁷ Bu

⁵ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), 68.

⁶ *age*, 68.

⁷ Bkz. Michel de Certeau, *age*.

taktikler, hem kırsal mekânda hem de kırsal mekânla ilişkisini daha yoğun sürdüren bazı kent parçalarında kendini göstermektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inkılapları mimarlık üzerinden ifade etmek isteyen farklı Kemalizmler söz konusudur ve döneme özgü bir "Bauwillen" "inşa iradesi ve arzusu"⁸ ortaya çıkmıştır. Mekânla ve yapı çevreyle ilgili, dönemin siyasi, teknik ve ekonomik imkânlarının çok ötesinde bir "inşa ihtirası" belirmiştir. Mimarlık sadece bir mekânı yapı malzemeleri aracılığıyla tanımlama, tasarlama, bölme, işlevlendirme değil hayatı, yaşam biçimini, yeni bir toplumsallığı, şimdiyi ve geleceği kurma fırsatını sunan somut, teknik bir araç ve aynı zamanda bir metafor olarak anlam kazanmıştır.⁹ Erken Cumhuriyet Dönemi aydın ve bürokratları, mimarlığın bu işlevini, mimarlardan daha yoğun hissetmiş ve tanımlama ihtiyacı duymuş görünürler.

18. Mart 1924'te çıkarılan ve 97 maddeden oluşan *Köy Kanunu*, Erken Cumhuriyet bürokratlarının kırsal mekân tahayyülünde önemli bir dönüm noktasını işaret eder.¹⁰ *Belediyeler Kanunu* ve *Hıfzıssıhha Kanunu*'nun 1930'da, *Belediye, Yapı ve Yollar Kanunu*'nun ise, 1933'te çıkarılması göz önünde bulundurulduğunda, Cumhuriyet bürokratlarının kırsal yerleşim olgusunu öncelikli ve acil bir konu olarak değerlendirdikleri görülmür.¹¹ Fakat devletin, Köy Kanunu'nun ön gördüğü uygulamaları gerçekleştirebilecek maddi kaynakları bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu kanun, kısa vadede ancak sınırlı bir uygulama alanı bulabilecek geleceğe dönük bir niyet/dilek/hedef olarak okunmalıdır.

Ülkenin reel ekonomik imkânlarının sınırlı olması, kırsal mekânla ilgili tahayyüllerin geliştirilmesinde büyük bir engel teşkil etmemiş, aydınlar ideal Cumhuriyet köyüyle ilgili kendi fiziksel ve sosyo-mekânsal ütopyalarını geliştirmiş ve önermişlerdir. Bürokrat ve aydınların önemli bir bölümü, köyün merkezinde devlet yapıları tahayyül ederken, Foucault'nun disipliner pratikler tanımına bazı açılardan benzeyen, bir yönüyle "panopticon"un gözetim ve disiplin işlevi sağlayacak mekanizmalar öngörmüşlerdir.

Bürokratların Cumhuriyet köyünde bulunmasını istedikleri yapılar,

⁸ Bauwillen kavramı ve mimarlık sosyolojisinde yapı çevre, mekân ve toplumsallıkla ilgili olarak bkz. Heike Delitz, *Architectursoziologie* (Bielefeld: Transkript Verlag, 2009).

⁹ Mimarlık sosyolojisinde yapı çevre, mekân ve toplumsallıkla ilgili olarak bkz. Delitz, age.

¹⁰ Türkân Çetin, "Modern Türkiye Yaratma Projesinin Orijinal Bir Boyutu: Örnek Köyler", 75 *Yılda Köylerden Şehirlere*, ed. Oya Baydar (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999), 232.

¹¹ Zeynep Eres, "Erken Cumhuriyet Döneminde Çağdaş Kimliğin Örneklenmesi: Planlı Göçmen Köyleri", *Mimarlık*, s. 375 (Ocak-Şubat 2014), 59.

mekânsal işlevler, devlet kurumları, kamusal alanlar ve ideolojik semboller, dönemin kırsal mekânda yapılı çevre tahayyüllerinin niteliğini, hedeflerini, nasıl bir disipliner süreç öngördüklerini, bu sürecin hangi mekânsal, tinsel, materyal ve ekonomik bileşenlerden oluştuklarını, imkân ve sınırlarının neler olabileceğini yansıtan veriler içermektedir. Söz gelimi Ali Süreyya, Türk Koparatifçilik Derneği'nin dergisi olan *Karınca*'da *Kemalist Türk Köyü*'nde bulunması gerektiğini düşündüğü kurum, mekân, işlev ve nesneleri şöyle sıralamıştır: Okul, küme mekteplerinin yatı yeri, öğretmen lojmanı; köy sineması, projeksiyonu, radyosu, elektrik santrali; çarşı, lonca, hal, mezbaha, han, otel, köy hamamı ve duşları; yağ, un, çeltik, prina, peynir fabrikaları; telefon santrali, şebekesi, köyün demir borulu su şebekesi ve su deposu, köy çeşmeleri, yalaklar, beton bilezikli ve demir kapaklı kuyu, tulumba, yel değirmeni; cins tavuk, horoz, tavşan istasyonu, fennî kovanlı arıcılık; küçük çocuklar için spor meydanı, atletizm, futbol, voleybol, eskrim, disk, gülle, cirit, güreş ve binicilik gibi sporların yapılabileceği gençler için ayrıca bir spor alanı; İnkılap ve Cumhuriyet isimlerini taşıyan birkaç meydan ve gazi heykeli, köy parkı, köy itfaiye, kooperatif, okuma odası, köy müze ve kütüphanesi, konferrans salonu, halk dershanesi, millet mektebi, köy odası, nahiye hükümet konağı, belediye, misafirhane, tayyare cemiyeti, gençler birliği, avcılar kulübü; hasta reviri, eczane, asri kabristan; köyün demirbaş otomobili, motosiklet, posta kutusu, karakol; cins boğa, at, merkep, aygır numune ahır, fennî nalbant; köy kahve ve gazinosu, köyde kanalizasyon, uygun koşullara sahip olan köylerde bir çocuk yurdu, caddelerde iki sıra ağaç, dere geçiyorsa iyi bir köprü.¹²

Uzun bir liste sunan Ali Süreyya'nın metninde, köyde bir ibadethane yapımından söz edilmemekle birlikte, köyde cami ya da mescit bulunuyorsa, söz konusu dinsel mekânın temiz tutulmasının gerektiği belirtilmiştir. Bu programda dikkat çekici noktalardan bir diğeri ise, köylü kadın ve erkeklerin kıyafetlerinin üretileceği bir yer ve bir köy mimarlığının geliştirilmesinden de söz ediliyor olması, giyim kuşam ve mimarlık konusunun muğlak bir biçimde aynı madde içinde ifade edilmesidir.¹³

Ali Süreyya'nın düşlediği bu köy ve gündelik yaşam pratiklerinin bir kısmına, dönemin bazı Anadolu kentlerinde bile rastlanmamaktadır. İktisadi olanakları son derece sınırlı olan bir devletin bürokratları, köyde mikro ölçeğe modern bir kent hayatı tahayyül etmiş ve bunu ütöpik bir düzleme taşımışlardır.

¹² Ali Süreyya, "Kemalist Türk Köyü", *Karınca* (İlk Kanun: 1934): 25-27.

¹³ *age*, 25-27.

Köy kanunun öngördüğü yapılı çevre, aydın ve bürokratların bu konudaki ütöpik talepleri dönemin mimarlarının mekân algısının gelişimindeki ideolojik güzergâhı ve bağlı kalınması gereken bazı prensipleri de büyük ölçüde belirlemiş görünür.¹⁴ Uğur Tanyeli'ne göre, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ütöpist anlayışın ön plana çıktığı dört örnek söz konusudur. Bunlar, Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun "Benim Görüşümle Köy" tasarısı (1933), Trakya Genel Valisi Kazım Dirik tarafından hazırlatılan fakat tasarımcısının kimliği bilinmeyen örnek Cumhuriyet köy projesi (1937) ve Milli Kalkınma Partisi kurucusu Nuri Demirağ'ın "ziraat köyü ile maden ve sanayi köyü" adını taşıyan iki tasarımıdır (1940). Demirağ'ın bu metnin tarihi 1950'ler olmakla birlikte proje üzerindeki tarih 1940'ı göstermektedir ve bir mimara çizdirilmiştir.¹⁵

Uğur Tanyeli, Kozanoğlu ve diğerlerinin ürettiği köy ütopyalarının form ve içerik açısından benzerliklerine dikkat çeker. Bu dört ütopyanın da, Rönesans'tan bu yana geliştirilen ütopyalarda olduğu gibi, merkezi ve simetrik bir şekilde kurgulandığını belirtir. Bunlar arasından Kozanoğlu'nun projesini "en katı biçimde simetrik olan ve mimarisi en azından üçüncü boyutu bağlamında en ayrıntılı düşünülmüş olan" şeklinde tanımlar. Diğerlerinde simetrik kurgu bazı yerlerde bozulurken, hemen hepsinin merkezinde devlet otoritesini temsil eden kamu yapıları yer almaktadır. Tanyeli, Kozanoğlu ve Dirik'in projelerinde caminin bulunmayışının altını çizer. Bu dört örnekte de köy, çoğu erken ütopyalarda olduğu gibi gelişmesi öngörülmemiş sabit bir büyüklüğe sahiptir.¹⁷

Sibel Bozdoğan ise, köy ütopyalarında görülen geometrik merkezi plan fikrini, Rönesans'ın ideal şehir planlarından Jeremy Bentham'ın "panopticon"una kadar uzanan bir zaman diliminde icra edilen mekânsal disiplinler pratikler bağlamında değerlendirir.¹⁸ Köy planlarının, geleneksel köylerin iç içe geçmiş yapı yoğunluklarının zıttı olarak tasarlandıklarını; ayrı ve sıra evler varyantlarından oluşan ızgara planlı diyagramvari mekânlar olarak kurgulandıklarını ve planların genelde

¹⁴ Arkitekt dergisinde dönemin kent ve köy algısından bazı kesitler için bkz. Neşe Gürallar, "Köy ve Kent Algısı: Arkitekt (1930'lar)", *Mimarlık*, s. 379 (Eylül-Ekim 2014): 73-77.

¹⁵ Uğur Tanyeli, *Mimarlığın Aktörleri, Türkiye 1900-2000* (İstanbul: Garanti Galerisi, 2007), 150. Kazım Dirik'in projesinin detayları için bkz. Prof. Dr. Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972).

¹⁶ Tanyeli, *age*, 151.

¹⁷ *age*, 150-151.

¹⁸ Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür* (İstanbul: Metis, 2002), 117.

düz bir arazide düşünüldüğünü belirtir.¹⁹ Gülsüm Baydar Nalbantoğlu üzerinden Jeremy Bentham'ın "panopticon"una değinen Bozdoğan'ın, dolaylı bir şekilde Foucault'ya da atıfta bulunduğu düşünülebilir; fakat mekânsal disiplinler pratikler konusunda Foucault'cu bir karamsarlığı taşımadığı, aksine, Cumhuriyet'in bu noktadaki uygulamalarını idealize eden bir yaklaşıma sahip olduğu görülür.

Uğur Tanyeli ise, köy ütopyaları yaratma sürecini bir "hilkat gari-besi"ne²⁰ benzetmektedir. *Ülkü* dergisinde yayımlanan köylüyü Afrika'daki yamyamlarla kıyaslayarak ele alan makaleye ve benzerlerine referans vererek köycülük konusunu tartışan hiyerarşik dili ağır bir şekilde eleştirir.²¹ Ona göre Avrupa'da ütopyalar kenti ve kentliliği merkeze alma eğilimindeyken Türkiye'de ütopya şehir bağlamında değil, köy bağlamında ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

"[...] şaşırtıcı olan şu: Türkiye'nin ütöplast düşünce alanında gösterdiği genel atalet yalnızca köy ve köylü söz konusu olduğunda o da ancak kısıtlı bir ölçüde aşılmaya kalkışılmıştır"²² [...] "Tarihte, kendi ütöplast vizyonunun 'öteki' olarak tanımladığı bir toplumsal gruba alternatif mekân ve kimlik kurguları düşleyerek biçimlendiren tek intelligentsia Türkiye'deki olmalıdır. Oysa ütopyalar 'ötekiler' için değil, bizzat o ütöplast vizyonun öznesi olan gruplar için yine o grubun üyeleri tarafından oluşturulur."²³

Erken Cumhuriyet Dönemi mimarları söylemlerini, kırsal mekânı fiziksel ve sosyal anlamda devlet aracılığıyla dönüştürülebilecek bir "tabula rasa" olarak görme eğilimi ile reel koşulların buna izin veremeyişinin bilgisi arasındaki gerilimli bölgede inşa ederler. Mimarlar, kırsal mekân, köy mimarlığı, köylerin yeniden projelendirilmesi ve uygulanması gibi konular etrafında düşüncelerini ifade ederlerken, doğrudan ve dolaylı olarak modernliği, modern mimariyi, mimari üslupları, tarihyazımsal önerileri, şehir planlamayı, bilimsellik, gelişme, şehir, kültür, ulus ve ulus devletin inşasını, dünyada diğer ülkelerdeki konuyla ilgili uygulamaları ve kırsal yerleşim alanlarının oluşturulmasını ideolojik parametreler içinde tartışır.

¹⁹ *age*, 116.

²⁰ Tanyeli, 151.

²¹ N. K. "Köy Misyonerliği", *Ülkü*, c. 2, s. 8 (Eylül 1933): 150.

²² Tanyeli, 150.

²³ *age*, 152.

Zeki Sayar: Mekânsal Disipliner Pratikler Bağlamında Alman Köycülüğü ve Siedlunglar

Türkiye’de bürokrat ve aydınların kırsal mekân algılayışları, var olan köylerin fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, köylünün gündelik yaşam kültürünün modernleştirilmesi, çağdaş yaşamı temsil eden yeni köylerin inşa edilmesi, tarım alanında bir gelişim hamlesinin gerçekleştirilmesi ve nihai olarak bunların ulus ve ulus devlet inşa süreçleriyle eklemlenmesi gibi farklı hedef ve başlıklardan oluşmaktadır. Söz konusu tartışmalara sonradan dâhil olan mimarlar, mevcut yapıyı çevreyi dönüştürmekten ziyade, yeni mekânlar inşa etme konusuna daha fazla ilgi duymuş ve yurt dışındaki bazı örneklerle dikkat çekmişlerdir. Bu konuda farklı ülkelerdeki uygulamaları gündeme getiren figürlerden biri, Zeki Sayar’dır.

Zeki Sayar, Almanya’da Nasyonal Sosyalistlerin köycülük ve yeni kırsal yerleşimlerin inşası konusundaki tartışmaları, “Siedlung”ların mimari dokularını, toplumsal işlevlerini yakından incelemiş ve Türkiye için bir rol modeli olarak önermiştir. Zeki Sayar’ın dikkat çektiği bir diğer uygulama ise, Filistin’deki Siyonist teşkilatın, İngiliz Ziraat Nezareti Fen Bürosu’nun inşa ettiği yapı topluluklarıdır. Almanya ve Filistin gibi sosyo-politik, iktisadi ve kültürel açıdan birbirinden son derece farklı coğrafyalardaki uygulamaları, Türkiye bağlamına taşımak istemiş²⁴ bunun nasıl gerçekleştirilebileceği sorusuna “onlar gibi ilme, ihtisasa, teşkilata fazlasıyla ehemmiyet vermemiz lazımdır” şeklinde bir cevapla yetinmiştir.²⁵ Zeki Sayar’ın algısında “ilmîlik/ihtisas” kavramları, evrensel ve adeta zaman ve mekân ötesi değerler olarak belirir. Kırsal mekânın dönüşümü ya da yeniden inşası sürecinde bilimsel yöntem kullanıldığında, neredeyse her şeyin proje paftası üzerinde şekillendirilecek kadar kolay bir biçimde gerçekleştirileceğini düşündüğü görülür. Mekân, toplumsallık boyutu üzerinde yeterince durulmayan pasif bir yüzeydir. Yurt dışından gelen göçmenler ve köylüler, Sayar için, yerleştirilen bir “kitlesel nesne” iken köylerden şehirlere göç sonucu oluşabilecek herhangi bir işçi sınıfı ise, daha gelişmeden toprağa çekilmesi gereken muhayyel bir tedirginlik kaynağıdır.

Erken Cumhuriyet Dönemi mimarlarının bir bölümü, insanı ve toplumu ideolojinin tanımıyla özdeş gören bir yaklaşıma sahiptir. Mimarlar, göç siyaseti ve yeni köylerin inşası, ülkenin bayındırlık faaliyetleri ve kırsal mekânın dönüştürülmesi konularını, Almanya’daki örneklerine ben-

²⁴ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon (Başka Memleketlerde)”, *Arkitekt*, s. 8 (1936): 235.

²⁵ *age*, 235.

zer fakat Türkiye koşullarında üretilmiş bir “Blut und Boden” yani “Kan ve Toprak” milliyetçiliğine referans vererek tartışmışlardır. Sözelimi Zeki Sayar, Türkiye’de yeni kırsal yerleşim birimlerinin inşası konusunu ele aldığı yazısında “Türk kanından olan insanlar Türkiye’nin muhtaç olduğu nüfusu doldurmak üzere, her gün, kabile kabile ana yurda geliyorlar”²⁶ diyerek hâkim ideolojinin temel kavramlarıyla düşüncelerini ifade eder. Siedlungları Türkiye için önerirken de Alman kanunlarına referans vererek “kan” konusunu gündeme getirir. Almanya’da iç kolonizasyonla ilgili 29 Eylül 1933 tarihinde çıkan kanunu aynen aktarır: “Alman hükümeti, eski Alman adatına istinaden Alman köylüsünü millet kanının menbaı olarak tanır. Alman köylüsünün her nevi fahiş ipotek harçlarından vikaye eder ve bir aileye mahsus mülklerin yabancı kimselere satılıp aile mirasına aileden hariç kimselerin katılmaması hususunun teminine çalışır”²⁷ diyen maddeye atıfta bulunur.

Burada Zeki Sayar ve dönemin diğer aydınlarının, farklı ulus devletlerinin şekillenmesiyle Balkanlardaki Müslüman nüfusun yerlerinden edilmelerini, mevcut resmi bakış açısıyla değerlendirdikleri, süreci olumladıkları ve neredeyse epik bir kuruluş öyküsü gibi betimledikleri görülür. Zeki Sayar, bu yerinden edilme deneyiminin bir adım öncesinde yaşanan travmayı ve sonrasında sorunları yapı faaliyetleri ve profesyonel yetkinlik sorununa indirgeyerek tartışır.

Gayrimüslimlerin gönüllü ya da gönülsüz boşaltmak zorunda kaldıkları Rumeli ve Anadolu köylerinin durumuna ise, nüfus mübadelesi bağlamında kısaca değinilerek geçilir. Boşaltılan ya da yeni inşa edilen köylere Müslüman Balkan göçmenleri veya yöre halkının yerleştirilmeleleriyle yaşanan yeni sosyo-mekânsal pratikleri,²⁸ sorun, gerilim ve çözümleri derinlemesine tartışmayı tercih etmezler. Konu genellikle ulus devlet inşa sürecinde bir nüfus siyaseti ve kırsal mekânın iskânı konusu olarak birkaç cümleyle ele alınır.

Zeki Sayar, mimarların yeni köylerin inşası sürecine dâhil olma taleplerini dile getirir. Türk kanından göçmenler, ülke topraklarının ihtiyaç duyduğu nüfus, fennîlik, mimarlık tahayyülü, modernleştirme ve medenileştirme misyonu nihai olarak Türk mimarlar adına devletten iş talebi-

²⁶ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon”, *Arkitekt*, s. 2 (1936): 46.

²⁷ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon (Başka Memleketlerde)”, 232.

²⁸ Osmanlı’nın son yıllarından Cumhuriyet’e mübadele, konut ve mimarlık konusu için bkz. Ali Cengizkan, *Mübadele, Konut ve Yerleşimleri: Çağa Yerleşmek* (Ankara: ODTÜ mf - Arkadaş, 2004). Şükrü Kaya döneminde mübadele ve iskân politikaları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Mustafa Solak, *Atatürk’ün Bakanı, Şükrü Kaya: Uluslaşma, Laiklik, Toprak Reformu* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013).

ne dönüşür. “Birkaç yıllık köy inşaatı faaliyetinde maalesef (mimar) rol alamamıştı. Temenni edelim ki bundan sonra mühim rolünü alsın. Bunun için köy inşaatında mimarları vâsi mikyasta vazifelendirmelidir. (10, 000) köy evi en aşağı (100) mimarın birkaç yıl uğraşacağı büyük ve kıymetli bir mevzu ve iş olabilir”²⁹ diye belirtir.

Pozitivist bir söyleme sahip olan Zeki Sayar, kırsal mekânı ve köyü, “siyasi ve sosyo-mekânsal bir mühendislik” projesi çerçevesinde algılar; burada devlete, merkezi bir rol atfettiği, bu konuda devletin harekete geçmesi için teşvik edilmesi gerektiğini düşündüğü görülür. Bu yönüyle meslektaşlarıyla ortak bir kanaati paylaşır. Burada dikkat çekici olan noktalardan biri, Türkiye’de daha sonra köylüyü toprağa bağlamak üzere Almanya’daki *Erbhof*lardan esinlenerek tasarlanan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”nun³⁰ bir versiyonunu görece erken bir dönemde dile getirmiş olmasıdır. Köylünün toprağa nasıl bağlanacağı hususunda tartışılan konulardan biri, tarımsal üretim ve hukuki düzenlemelerken, bir diğeri, köy mimarlığı ve inşa edilecek yeni köy evleri bağlamında yapı malzemesi ve yapı malzemesi üzerinden dolaylı olarak ifade edilen materyal ve sembolik bir zaman-mekân kavrayışıdır.

Köy Evlerinde Kullanılacak Yapı Malzemeleri: Kerpiç ile Tuğla Arasında İnşa Edilen Modernlik

Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarının bir bölümü için köy evleri, mimarlık kategorisinde değerlendirilemeyecek kadar ilkel ve daha çok hayvanlar âlemine ait görünmektedir. Sözelimi Nusret Kemal, “Köyle- rin arasında kaya kovuklarına sığınmış insanlardan ibaret olanları, dağ tepesinde kartal yuvasına benzeyenleri, boz kır ortasında köstebek yuvasını andıranları var. Bazıları tabiatın her türlü zulümlerine boyun eğmeğe mahkûm ve alışmış, bazıları her türlü medeniyet bağlarından çok uzak”³¹ diye belirtir. Yakup Kadri ise, *Yaban* adlı romanında köylülerden söz ederken, “[...] her biri kendi yuvasında bir kunduza dönmüştür”³² ifadesini kullanır. Bu örneklerde özellikle altı çizilen nokta, köy mimarisinin ve yapı çevrenin medeniyete olan uzaklığı ve izolasyonu fikridir. Bu algının gelişiminde köyün topografik konumu ve köy evlerinde kullanı-

²⁹ Sayar, “İç Kolonizasyon”, 47.

³⁰ ÇTK konusundaki tartışmalar için bkz. Asım Karaömerlioğlu, *Orada bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köylü Söylem* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 117-150.

³¹ Nusret Kemal, “Köy Seferberliğine Doğru”, *Ülkü*, c. 1, s. 5 (Haziran: 1933): 358.

³² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, 55-56. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 181.

lan kerpicin rolü büyüktür. Benzer bir yaklaşım, bazı mimarlar tarafından da paylaşılmıştır.

Mimarların kırsal mekânın ve köy mimarlığının yeniden şekillendirilmesi sürecinde köylünün ihtiyaçlarının, iklimin, coğrafyanın, yapı malzemesinin niteliklerinin ve ulaşılabilirliğinin göz önünde bulundurulması gerektiği fikri üzerinde genel bir konsensüs bulunmaktadır. Fakat hangi yapı malzemesinin daha uygun olduğu noktasında, farklı görüşler söz konusudur. Bu görüşlerin şekillenmesinde sadece pragmatik, pratik ve işlevsel nedenlerin değil, malzeme üzerinde yoğunlaşan imgelerin de önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Türkiye’de yapı malzemesiyle ilgili imgeler, bir taraftan güncel mimarlık bağlamında tartışılırken diğer taraftan, mimarlık tarihi aracılığıyla geçmişe projekte edilir; fakat ulusalcı mimarlık tarihyazımı özelinde “Türk Evi” icadında olduğu gibi, köy evlerinin analizine dayanılarak geliştirilen idealize edilmiş bir “Türk köy evi” tipolojisi üretilmemiştir. Köy evi ya şehirdekiyle paralellik gösterdiği ölçüde dikkate değer bulunmuş ya da genellikle yetersizlikleriyle tanımlanmıştır.³³ Erken Cumhuriyet Dönemi’nde mimarlar, köy evlerinin nasıl olduğu üzerinde yoğunlaşmaktan ziyade, nasıl olması gerektiğini tartışmışlardır. Numune köy projeleri, “mimari görüşe” ve “fenne istinat ettirerek terkip etmek”³⁴ fikrinin eksikliği temelinde eleştirilmiş; fakat söz konusu kavramların içeriğine yeterince açıklık getirilmemiştir. Bu tartışmalarda yapı malzemesi önemli bir yer işgal etmiştir. Malzemenin hiyerarşik olarak tanımlanması ve kabulü konusunda farklı öneriler bulunmaktadır. Örneğin Zeki Sayar, kerpiçle ilgili itirazlarını şöyle ifade etmektedir.

“Kerpiç ilk insanların kullandığı bir vasıta idi. Bugün buna (Malzeme) adını veremeyiz. Kerpice bugün yapıda yer vermemek medeni bir mecburiyettir. [...] Trakyada geçen yıllar zarfında evler kerpiçten yapıldı. (Kerpiç) orta devirlerden evvele ait bir inşa vasıtasıdır.[...] (50) sm. kuru taş duvar üzerine yapılan kerpiç duvarın hayatı ne kadardır! (Kerpiç) yapı işini (tuğla) ya vermek lazımdır. (Kerpiç) Devlet eli ile yapılacak bir yapıda kullanılacak bir inşaat vasıtası olamaz. [...] Kerpiç,

³³ Mimarlık tarihinde daha kapsayıcı bir ifade olduğu düşünülen Anadolu evi kavramının icadında, Türk Evi temel referans olarak alınırken, Anadolu Evi, İstanbul’dan taşraya, kırsala ve köye uzanan geniş bir kültür coğrafyasında tahayyül edilmiştir. Anadolu evi ile ilgili tartışmalarla ilgili olarak bkz. Uğur Tuztaş, İlgi Yüce Aşkun, “‘Türk Evi’ İdealleştirmesinde ‘Osmanlı Evi’ ve ‘Anadolu Evi’ Kavramların Ortaklıklarına İlişkin İşlevsel Açıklamalar”, *Bilgi*, s. 66 (Yaz 2013): 273-296. <http://kutuphane.dogus.edu.tr/makale/13010549/2013/sayi66/M0016238.pdf> (En son erişim tarihi: 4. 12. 2015).

³⁴ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon”, 48.

yapı tekniğinde ve stabilitede yeri olmayan ve fennî tarifi bulunmaya bir nesnedir"³⁵

Zeki Sayar'ın düşünceleri, dönemin bütün mimarları tarafından paylaşıyor değildir. Sözelimi, Abdullah Ziya Kozanoğlu, "Kerpiç evler, sıcak ve soğuğa karşı en fazla dayanan evlerdir. Harareti nakletmemektedir. Taş, en fena, tuğla, nispeten daha iyi fakat kerpiç en iyi bir malzemedir. Mukavemet görünüşünden fazla kalın yapılması da ayrıca bir iyilik vermektedir"³⁶ diye belirtir. "Köyün mimarisi ve mimarı köyün içinden, köyün ihtiyacından doğar. Yapısı köyün taşı, toprağı ve ağacıyla yapılır"³⁷ diye yazar. Zeki Sayar yapı malzemesi seçiminde "süreklilik", "kalıcılık" ve "çağdaşlık" fikrinden hareket ederken, Kozanoğlu, yapı malzemesi tercihinin daha çok pratik sonuçlarıyla ilgilenmiştir. Kozanoğlu'nun bu düşünceleri belli bir destek bulmuş görünür. Trakya göçmen evleri için hazırladığı projede yapı malzemesi olarak kerpici önermiş ve bu fikri kabul edilerek proje birincilikle ödüllendirilmiştir.³⁸

Kozanoğlu'nu kerpici tercih etmesinin temelinde yatan sebeplerden bir diğeri de köylü ile devlet ilişkilerinin düzenlenmesiyle ilgilidir. Numune köylerle ilgili kaleme aldığı raporda "Köylüye tanımadığı inşaat malzemesi ile ve devlet parası ile yapılan bu masraflar köylüyü memlekette bir parazit haline sokar"³⁹ diye belirtirken, başka bir yazısında satır aralarında pratik ve ulaşılabilir bir malzeme olarak değerlendirdiği kerpici, modernleşmeyi ve medeni yaşam koşullarını köylülerin kendi imkânlarıyla sürdürmelerini sağlayacak bir malzeme olarak gördüğü okunur. Kozanoğlu için, kerpiç, *negatif*⁴⁰ ve *ayı inlerinden beter*⁴¹ olarak tanımladığı dağa oyulan köy evlerinden oluşan kırsal mekânı ve köylüleri, metaforik bir taş devrinden modern çağa taşıyacak, hem materyal hem de sembolik anlamda güçlü bir malzemeyi temsil etmektedir.⁴²

³⁵ *age*, 48-50.

³⁶ Abdullah Ziya, "Gün Geçiminde Kerpiç Köy Yapısı", *Ülkü*, c. 3, s. 13 (Mart 1934): 69-70.

³⁷ Abdullah Ziya, "Köy Mimarisi", *Ülkü*, c. 1, s. 5 (Haziran 1933): 370.

³⁸ Abdullah Ziya (Kozanoğlu) "Halkevi Trakya Göçmen Evleri Proje Müsabakasında Kazanan Eserin Raporu", *Arkitekt*, s. 7-8 (1935): 205-206.

³⁹ Abdullah Ziya, "Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor", *Arkitekt*, s. 7-8 (1935): 203-204.

⁴⁰ Abdullah Ziya, "Köy Mimarisi", 374.

⁴¹ Abdullah Ziya, "Köy Mimarisi", *Ülkü* c. 2, s. 7 (Ağustos 1933): 40.

⁴² Yapı malzemesi üzerinden modernliğin sınavı tartışmasının ilk başladığı yer, kırsal mekân değil, şehirlerdir. Bu konunun kır bağlamında ele alınması ve köy mimarlığına yansıtılması daha sonra gerçekleşmiştir. Behçet ve Bedrettin'in mimarlık modalarını tartıştığı yazısı, yapı malzemesi, ulaşılabilirlik ve kent bağlamı konusunda dönemin mimarlarının bir bölümünün yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir.

Zeki Sayar ise, fennî inşa yönteminin tuğlayla gerçekleştirebileceğini, “bugünün modern telakkilerine uygun binalar”,⁴³ dolayısıyla modern köyler inşa edebilmenin yolunun, endüstriyel üretime dayalı malzeme kullanımından geçtiğini düşünmektedir. “Birkaç seneden beri gerek Trakyada ve gerek Anadolu’da (köy inşaatı) gayrifennî olarak yapılmıştır. Bu faaliyet fennî ve mali büyük bir bilgisizlik içinde devam etmiştir [...] Önümüzdeki (iç kolonizasyon) faaliyetimizi artık ilmîleştirelim”⁴⁴ demektedir. Zeki Sayar’ın iç kolonizasyon sürecinde yerleşimin “ilmîleştirilmesi” ifadesinde, sadece bilimsel ve mali hesaplamaların iyi yapılması değil, bunun devlet eliyle orkestre edilmesi fikrinin de yattığı görülür. İlmilik öncelikle devletin uygulamalarında bulunması gereken ve ondan beklenen bir vasıftır, fakat Sayar’a göre bu alanda yetersiz kalınmıştır. Bunun sebebi olarak, yeni köylerin inşasında mimarlara danışılmamasını, mahalli nafia mühendisleri ve kondüktörlerden istifade edilmesini gösterir.⁴⁵ Söz konusu projelerin, köylünün gündelik yaşam ihtiyaçlarını ve yapı malzeme bilgisini göz önünde bulundurmeyen kişilerce gerçekleştirilmiş olmasının, köylüleri yeni yapılan evlere kara kerpiçten ekler inşa etmeye götürdüğünü ifade eder.⁴⁶ Köylülerin yapıya müdahalesini onaylamamakla birlikte, bir dereceye kadar anlayışla karşılar; bunu bir yanlışın içinden türeyen ve yayılan farklı bir deformite olarak algıladığı görülür.

Burada tekrar hatırlanması gereken nokta, devletin yeni kırsal yerleşim birimlerinin oluşumunda, mekânsal disipliner pratiklerin icrasında her aşamayı kontrol edecek, bunun materyal zeminini hazırlayacak ekonomik ve teknik gücünün bulunmayışındır. Bu durum aynı zamanda köylülerle, devlet arasında bir işbirliği, çatışma ve müzakere zeminini hem daha karmaşık bir hale getirmiş hem de genişletmiş görünür. Tamamlanarak göçmenlere teslim edilen köyler bulunduğu gibi, devletin yapı

“Anadoluda yapı yapan bir mimarı düşünelim. Bulunduğu vilayette taş mebzuldür. Mimar taş bünyesinin istediği şekli bulmalıdır. Düz çatı yapamıyoruz diye, betonarme veya taş, ahşap kullanıldı yahut demir pencere yapamıyoruz diye; eserimiz modern olmaktan uzaklaşmış değildir. (...) Çelik inşaatı, demir pencereyi, sanayide daha ileride bulunan ve fazla çelik istihsal eden memleketlere bırakalım.

Şüphesiz öyle pencere, çelik inşaat, blok duvar, hepimizin arzu ettiği elemanlardır. Yakın bir gelecekte Türk sanayi merkezleri teşekkül edip te, inşaatla lazım ince malzeme yaptığımız zaman, şüphesiz Türk mimarlığı da daha nazik ve zarifleşmiş olacaktır.”

Bkz. Behçet Bedrettin, “Mimarlıkta Basitlik ve Moda”, *Mimar*, s. 7 (1934): 214-2015.

⁴³ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon (Başka Memleketlerde)”, 234.

⁴⁴ *age*, 234.

⁴⁵ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon”, 49.

⁴⁶ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon (Başka Memleketlerde)”, 234.

malzemesi ve teknik bilgi anlamında kısmi destek sunduğu ve köylülerin sürece katılımının beklendiği yeni köylerin inşası ya da var olanların ıslah edilmesine dönük yatırımlar ve çabalar da mevcuttur.

1924'te çıkan 442 sayılı Köy Kanunu, bir köyde olması gereken ideal fiziki ortamı tanımlamış; fakat bu mekânların oluşturulması için devletin maddi desteğini öngörmemiştir; köylünün kendi imkânlarıyla, imece ve salma usulüyle gerçekleştirileceğini varsaymıştır.⁴⁷ Bununla birlikte, kırsal mekânın dönüşümü konusunda sürekliliğin sağlaması amacıyla bir yönetim planı üzerinde durmuştur. Dolayısıyla en azından 1924'deki pozisyonu itibarıyla devlet otoritesi, görece daha az müdahaleyi ve kontrolü ön gören bir süreç tahayyül etmiştir. Fakat daha sonraki dönemde uygulamalar farklı yönde ilerlemiş, devlet hem var olan köylere maddi destek sunmuş, hem de yeni inşa edilmekte olan numune köyleri finanse etmiştir. Köylülerin yaşadıkları mekânlara müdahalesi, kimi bürokrat ve mimarlar tarafından sürecin olağan bir parçası olarak değerlendirilirken, Zeki Sayar örneğinde, özellikle kerpiç kullanımı bağlamında, bir aksaklığı/olumsuzluğu ifade etmektedir.

Cumhuriyet'in mekânsal disipliner pratikleri hangi düzeyde hayata geçirebildiği, bunun mekânsal tasarım ve yapı malzemesini içeren bileşenlerinin nasıl şekillendiği, devlet uygulamalarının köylü tarafından nasıl karşılandığı, alınıldığı ve ne tür çoğul müzakere zeminlerinin oluşturulduğu, her bir köy ve köy içinde spesifik örnekte farklılaşmaktadır. Coğrafyanın, siyasi uygulamaların, kültürel ve sosyo ekonomik koşulların değiştiği her tikel bağlam, kırsal mekâna dair farklı pratiklerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır.

Konut yapısının planını değiştirecek şekilde müdahaleler ve bu süreçte kullanılan kerpiç, Zeki Sayar'ın en fazla dikkatini çeken konulardan biri olmuştur; fakat ülke çapında kırsal mekânla ilgili her somut proje ve programın, yapı malzemesi ve yapı planlarının süreç içinde farklı toplumsal aktörler tarafından dönüştürülmesi istisnai bir durum değil, son derece yaygın bir pratiktir. Zeki Sayar'ın değindiği bu tikel örnekte, devletin planlama iradesine ve tercihlerine, mekân ve kullanıcıları tarafından müdahale edilmiştir. Michel de Certeau'nun kentsel bağlamda kullandığı bazı kavramlar, kırsal mekâna taşınarak ve içeriği esnetilerek ifade edilecek olursa, köylüler, gündelik yaşam pratikleri içinde geliştirdikleri taktiklerle yaşadıkları yapıyı çevreyi, mekânı dönüştürmüşlerdir. Balkanlardaki Müslüman nüfusun yerinden edilmeye verdiği tepkiler, yerinden edilme sürecinde ve sonrasında yerleştirildikleri yerlerle kurmuş olduk-

⁴⁷ Eres, 2014, 59.

ları ilişki ve yapılı çevreye müdahaleleri, ulus devletlerin uzun yıllara yayılan nüfus siyaseti ve kırsal mekânla ilgili stratejilerinin ve programlarının belli bir dereceye kadar kabulü ama aynı zamanda ihlali çerçevesinde gelişen gündelik yaşam taktikleriyle şekillenmiş bir mekânsal deneyimler dizimini işaret etmektedir. Devletin disipliner iradesi, hem bir uygulama zemini bulmuş ama aynı uygulamalar mekân ve kullanıcıları tarafından gündelik yaşam taktikleriyle modifiye edilmiştir.

Söz konusu dönemde Anadolu kentlerinde, Osmanlı Dönemi'ne ait sınırlı sayıda taş ve kâgir yapı örnekleri ve büyük ölçüde Cumhuriyet'le belirmeye başlayan bazı betonarme binaların dışındaki yapı stokunun önemli bir kısmı, ahşap ve kerpiç malzemeyle inşa edilmiştir. Fakat mimarlar konut mimarisinde kerpiç kullanımını, kırsal mekân ve köy bağlamında tartışmayı tercih etmiş, kentlerde var olan kerpiç yapı stokunu ve o dönemde hala inşa edilmekte olan kerpiç evleri büyük ölçüde görmezden gelmişlerdir. Bu konuya ilgi duyan mimarlardan biri, Sedat Hakkı Eldem olmuştur. Sedat Hakkı'nın toprak evlere dikkat çekmesi, bu görmezden gelmenin görece kırıldığı, kerpiç evlerin, kentle-köy arasında konumlandırıldığı ve "bir zaman dilimine ait oluşun" tanımlanırken belirsizleştiği bir örneği temsil eder.

Sedat Hakkı Eldem verdiği bir mülakatta, gençlik yıllarında dikkatini çeken "toprak evler" olarak ifade ettiği kerpiçten yapılmış konutlara değinir. Söz konusu evleri primitif bulmakla birlikte, modern mimariden bazı izler taşıdığı kanaatinde olduğunu belirtir. Bunlar sadece köyde değil, şehirle köy arasında bir alana yayılan yapı türleridir ve sayıları gittikçe azalmaktadır. Sedat Hakkı, toprak evlere, yeni kurulacak köyler ya da konutlar için yapı malzemesi önerilmesi bağlamında değil, var olan yerel mimariyi, teknik, tarihsel ve mekânsal bir süreklilik içinde anlama çabasıyla yaklaşmaktadır. Diğer taraftan, inşa tekniği ve yapı malzemesi seçimini, bir mimarlık geleneğinin yanı sıra, ülkedeki mevcut ekonomik kaynaklar temelinde de değerlendirdiği görülür:

"Anadolu'yu gezdiğim zaman, -bilhassa orta Anadolu mimarisinde- çatısı görünmeyen binalarla karşılaşmıştım. Bu mimarinin modern, betonarme karkas mimarisi ile yakınlıklarını gördüm. Bunların ne şekilde yapılması gerektiğini araştırdım. Şimdi bu binalardan çok az kaldı. Birçoğu büyük şehirlerin etrafındaki yerleşimler, yani köy ile şehirleşme hareketleri arasında kalmış binalardı. Fakat henüz çatısında kiremit taşıyacak kadar zenginlikte değildi. O dönem, Anadolu'da binaların lüks olup olmaması, yapılış kalitesi çatısının cinsi ile ölçülürdü. Denirdi ki: 'Bu binanın örtüsü kiremittir' yani 'iyidir' toprak ise 'iyi değildir'.

Ben, topraktan yapılmış olan binaların üzerinde çok duruyordum. Çünkü bunlar ana hatları ile daima yataydı. Pencerele de, hep bir takım

direkler arasında bırakılmış açıklıklardan ibaret oluyordu. Bu açıklıklar direkten direğe giderdi. Modern ekolün anladığı nispette değildi. Başka nispetler kullanılırdı. Bu kadar iptidai binalarda buna nasıl ehemmiyet vermiş olduklarını merakla takip ettim. Bu birikimlerim Avrupa’da tahsilime devam ettiğimde bana oldukça faydalı oldu, pratik bir alt yapıım olmuştu”.⁴⁸

Bir yapı malzemesi olarak kerpicin, *mekân-zamansal* konumlanışında, farklı öneriler söz konusu olmuştur. Sedat Hakkı toprak evleri “modern mimarinin bazı nüvelerini taşıyan bir tür iptidai mimarlık” olarak hem ilkel hem modern çağlarla ilişkilendirirken, Abdullah Ziya, Türk köylerini yapı malzemesine göre sınıflandırdığı yazısında kerpiç köyleri, “Her birisi ayrı bir karaktere ve modern bir gösterişe sahip olan” mekânlar şeklinde tasvir etmiştir.⁴⁹ Bu anlamda, mimarlık tarihine ve geleneğine bakarken modern olanı arama ve bulma arzusu, sadece Osmanlı şehirleri bağlamında Türk Evi tipolojisinde değil, kırsal mekân ve köy mimarisinde de belli bir derecede görülür.

Sedad Hakkı ve Abdullah Ziya örneğinde kerpiç, modernin zıttı bir yerde konumlandırılmamıştır. Kerpiç özdeşim kurulan kültür coğrafyası ve onun tarihsel katmanları bağlamında hareket eden, yer değiştiren bir malzeme olarak belirlemektedir. Zeki Sayar’ın ilkel çağlara ait gördüğü ve dışladığı kerpiç⁵⁰ Behçet Ünsal örneğinde ise, planimetrik temelde antik Roma imgesinin bir parçası haline gelmiştir. “Trakya’da olsun, Eskişehir havalisinde olsun birçok köylerimizde evlerin etrafı kerpiç kalın duvarlarla örtülmüştür. Bu duvarın çerçevelediği avlu tıpkı eski Roma evlerindeki anteriyumları andırır,”⁵¹ diye belirtir. Bütün dünyada zihinlerde genellikle mermer, taş ve tuğla ile beliren Roma mimarlığı imgesinin, kerpiçle birlikte anılması, Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarının dolaşımdaki tarihsel imgeleri her bağlama uyarlama becerisiyle ilintilidir. Mimarların, *mekân-zamansal sembolizm* ve tarihyazımsal icatlar bağlamında en önemli referans noktalarından biri, kendi hayal güçleridir. Kırsal mekân, köy ve köy evinde kullanılan yapı malzemesi, tarihsel imgelerle yüklü kurguların projekte edildiği bir zemini oluşturmaktadır. Benzer bir hayal gücünün devreye girmesi ve yapı malzemesine yansıtılmasıyla, Abdullah Ziya, Türk köylüsünü tartışırken Roma’nın köylüler tarafından yıkıldığını iddia etmiş ve yine benzer düşünme/düşleme mekanizmaları

⁴⁸ Süha Özkan, Engin Yenal, *Sedad Eldem ile Söyleşiler* (İstanbul: Literatür, 2014), 42.

⁴⁹ Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi”, 374.

⁵⁰ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon”, 48.

⁵¹ Behçet Ünsal, *Arkitekt*, “Sincan Köyü Plânı” s.1-2 (1940): 16.

sonucu Behçet Ünsal, Trakya'nın kerpiç duvarlarına bakarken Roma anitumlarını görmüştür.

Yapı malzemesi etrafında sürdürülen tartışmaların, yapı süreçlerindeki materyal boyutla, pragmatik, pratik ve işlevsel önceliklerle sınırlı olmayan, birbiriyle çelişen, çatışan farklı tarihsellik, gelenek, modernlik tanımları ile ilgili pek çok altmetinle, çoğul *mekân-zamansal sembolizmlerle* birlikte ve birbirlerini koşullayarak var olmuşlardır.

Fiziksel ve Sosyo-Mekânsal Koreografi Arayışında bir Kavram Üçlüsü: Yapılı Çevrede Uyum/Disiplin/Estetik

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde en fazla tartışılan konulardan biri, şehirlerde ve köylerde yapılı çevrenin ve gündelik yaşam pratiklerinin modernleştirilmesiyken bir diğeri, *uyum/disiplin/estetik* kavram üçlüsü teminde şekillenen fiziksel ve sosyo-mekânsal yeni bir koreografi arayışıdır.

Ülkede var olan fragmenter toplumsal mühendislik projeleri ve farklı Kemalizmler, modernliğin çoğul aktörlerini, kaynak ve kanallarını tekil bir deneyime, devlet merkezli olmanın da ötesinde devlet bedeninde eriyen, onun tekelinde gerçekleşen bir etkinlik olarak algılama eğilimindedirler. Her bir fragman veya alt akım, kendi bütüncül ve homojen toplum tahayyülünü yaratmaya ve muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Erken Cumhuriyet'te siyasi propaganda niteliği taşıyan metinlerin önemli bir bölümü, dönüştürülecek toplumun niteliklerinden ziyade, yönetici seçkin sınıfın veya buna aday olanların kendi içinden çıkarak farklılaştıkları grupları nasıl görmek istedikleri, algıladıkları ve onlar için nasıl bir gelecek, *uyum/disiplin/estetik* tahayyül ettikleriyle ilgili bir fikir vermektedir. Bunun somut olarak görüldüğü bağlamlardan biri, kırsal mekân ve köy mimarlığıdır.

Kırsal mekân ve köy mimarlığı bağlamında *uyum/disiplin/estetik* kavram üçlüsü içinde yer alan estetik bileşeni, mekâna ve forma ilişkin muğlak bir *güzellik* talebiyle ifade edilmiştir. Kozanoğlu'nun köy mimarlığı bağlamında kullandığı, “şekli ve bedii kıymet”⁵² kavramının, aynı zamanda, toplumsal aktörler, olgular, formlar ve yapılı çevre anlamında materyal, mekânsal ve tinsel bir uyum fikriyle birlikte gündeme geldiği görülmektedir. Kent bağlamında ise *estetik değer*, neyin estetik olmadığı üzerinden tanımlanmış ve “uygunsuz fena eser”⁵³ eleştirisiyle ifade edilmiştir. Burada uygunsuz kelimesi ile estetiğin bir uyum ve düzen ifade-

⁵² Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi”, 375.

⁵³ Behçet, Bedrettin, *age*, 214.

si olarak algılandığı, uyumun ise, mimarlıkla sınırlı olmayan çok daha geniş bir alana gönderme yaptığı söylenebilir. Uyum kavramı, diğer koşulları göz önünde bulundurmaya, disipline etmeyi/edilmeyi ama aynı zamanda karşılıklı bağımlılığı, müzakereyi içermektedir ve estetik değere, koşulları sürekli değişen disiplinler çoğul güzergâhlardan ulaşılmaktadır.

Türkiye’de aydın ve bürokratların kırsal mekânın estetizasyonuna dair belli talepleri bulunmaktadır ve mimarlar bu taleplere karşılık vermeye çalışmışlardır. Kırsal mekân ve köy mimarlığı bağlamında estetik kavramının disiplin ve uyum içinde saklı bir potansiyel olarak değerlendirildiği görülür. Sözgelimi Ankara Hasanoğlu Köyünde açılan enstitünün avam projelerine ait müsabaka şartnamesinde, “Teklif edilecek projelerde mahalli hususiyetlerin, manzara ve arsanın karakterist durumunun, köy evlerinin vaziyet ve sitillerinin [...] göz önünde tutulması”⁵⁴ şartı aranmaktadır. Mahalli hususiyet, manzara ve arsanın durumu, köy evlerinin vaziyet ve stilleri gibi kavramlar, fiziksel ve sosyo-mekânsal bir uyumlu bütünü teşkil etmek üzere tanımlanmaktadır. Başka bir örnekte, Trakya’da inşa edilecek köy evleri için düzenlenen proje yarışması şartnamesinde ise, “Türk zevkini ve karakterini okşar olmak”⁵⁵ şeklinde bir ifade kullanılmakta fakat söz konusu *zevk* ve *karakterin* içeriğine açıklık getirilmemektedir.

Mimar Behçet Ünsal ise, Sincan köyü planı ile ilgili yazısında, işlevin yanı sıra, estetik bir değer arayışının olduğunu gösteren ifadeler kullanır. Ankara’ya ulaşan tren yolu üzerinde konumlanan bu köy, şehri ziyarete gelenler üzerinde olumlu izlenimler bırakmak üzere tasarlanmış teatral bir projedir; bazı açılardan köyden ziyade, bir banliyö gibi kurgulandığı görülmektedir. Behçet Ünsal, estetik kavramını, doğrudan referans vererek değil “yeşillikler arasında olmak” şeklinde tarif ettiği bir çeşit güzellik arayışı fikriyle dile getirmiştir:

“Köyün girişinde umumi bir park ve ayınlar ile havuz ilk tesir vermek için mühim rolleri hamildir. Bu park köyün ortasında nihayetindeki oyun sahasına kadar yeşil olarak devam eder. Her iki tarafında güzel yollar vardır. Bu yeşillikler arasında köy odası, dispanser ve sağlık binaları, çamaşır evi ve okul vardır. Elektrik santrali, pazar, cami ve köy okuma odası ile kahve bu yeşil sahanın nihayetini teşkil eyler. Tepede yeşillikler arasında köyün oyun sahası vardır. Köyün küçük yolları hep bu merkezi yeşil sahaya varmaktadır. Birçok yerlerde çeşmeler yapılmıştır.”⁵⁶

⁵⁴ “Müsabaka Şartları: 3803 Sayılı Kanuna Tevfikan Ankara Hasanoğlu Köyünde Açılan Enstitünün Avam Projelerine ait Müsabaka şartnamesi”, *Arkitekt*, s. 1-2 (1941): 46.

⁵⁵ “Köy Evleri Proje Müsabakası”, *Arkitekt*, s. 3 (1935): 93.

⁵⁶ Ünsal, 15.

Behçet Ünsal, köy okulu projesini tanıtırken “köy manzarasını yaşatacak”⁵⁷ formların kullanılmasından söz etmektedir. Burada muhayyel rüstik bir tasarımı, kır manzarasının devamı olarak yorumlar. Behçet Ünsal köy manzarasını yaşatacak mimari formlar fikrini belli bir tarihsel imgelemlerle de destekler.⁵⁸ Tasarladığı köy evinin kerpiç duvarlarına bakarken Roma mimarisini hatırlar. Ünsal’ın Roma’daki anteriumlara referans veren tarihsel romantizmi, aynı zamanda belli bir estetik değer arayışının yansıması olarak yorumlanmalıdır.

Kırsal mekânda estetik kavramına doğrudan referans vermemekle birlikte, Sedat Hakkı Eldem’in yaptığı köy evi çizimlerine de burada değinmek anlamlı görünmektedir. Sedat Hakkı’yı diğerlerinden ayıran temel özellik, yaptığı çizimleri bir proje yarışması çerçevesinde ya da doğrudan bir resmi programın parçası olarak değil, gençlik döneminde verneküler mimarlığı modernize etme ve bir senteze ulaşma yönündeki bireysel arayışlarının uzantı olmasıdır.

Sedat Hakkı, Anadolu bozkırlarında kerpiçten yapılmış bir köy evinin portişinin önünde duran, giyim tarzı, beden dili ile ancak bir moda dergisinde görülebilecek şekilde poz veren muhayyel bir kadın çizmiştir.⁵⁹ Portişin tavanlarında Art Deco izlenimi de veren geometrik kilim desenlerinin bulunması, yerli bir estetik ve modernizm arayışına dönük talep ve yaklaşımların belirgin şekilde ağır bastığı bir *Zeitgeist*’in ifadesidir.

Sedat Hakkı’nın tasarladığı köy evinin, köylülerin yaşam alanı olmaktan ziyade, bozkıra giden bir şehirli imgesi etrafında örüldüğü ve onun mekân kavrayışını yansıttığı görülmektedir.⁶⁰ Sedat Hakkı’nın çizimlerindeki kırsal mekânda düşlenen evlere bakıldığında, bunların köy evi, hafta sonu evi, bir şehrin banliyösündeki bahçeli evler şeklinde farklı yerleşim birimleri ve tipolojileriyle eklemlendiği, şehir merkezinden çevreye, kırsala, kırsaldan şehre doğru çift yönlü bir hareketin farklı mekânsal süreklilik ve kesintilerinin betimlendiği söylenebilir. Bu durum köy ve şehir arasındaki akışkanlığı yorumlama, süreklilik içinde bir *uyum/disiplin /estetik* kavram üçlüsünü arama biçimi olarak okunabilir.

Toplumsal dönüşümlerin hızı ile tarihsellik, yenilik ve kalıcılık söyleminin iç içe geçtiği kültürel, sosyo-politik bir ortam, mevcut referansların

⁵⁷ *age*, 18.

⁵⁸ *age*, 16.

⁵⁹ Bu çizim için bkz. Bozdoğan, 2002, 278.

⁶⁰ Sedat Hakkı’nın gençlik yıllarında yaptığı bazı çizimleri için bkz. Sedat Hakkı Eldem, *50 Yıllık Meslek Jübilesi* (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1983). Ayrıca bkz. Uğur Tanyeli, Bülent Tanju, *Sedat Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları* (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008).

sürekli yenilenmesini getirmiştir. Arzu edilen *uyum/disiplin/estetik* söylemi, mekânların, nesnelerin, insanların ve ilişkilerin düzenini sağlamak üzere tasarlanmaya çalışılmıştır. Kamusal alandan özel alana, meydanlardan konutlara, daha genel toplumsallaşma biçimleri ve temalarından ev içinde gündelik yaşamda bireylerin kendi aralarında ev eşyalarıyla kurduğu ilişkiye varıncaya kadar bir uyum ve düzen talebini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle hem kırsal mekânda yapılı çevre, zihinsel dönüşüm ve sosyalizasyon kodları, hem de iç mekânlarda beden hareketleri ve dili anlamında yeni bir fiziksel ve sosyo-mekânsal bir koreografi yaratılmak istenmektedir.

Kırsal mekânla ilgili her öneri ve uygulama, farklı bir disipliner pratik dizinini ön görürken, cevaplanması gereken yeni soruları da beraberinde getirmektedir. Kozanoğlu'nun "(Köylünün) varını yoğunu alıyoruz. Karşılık olarak eline hiçbir şey vermiyoruz. Daha doğrusu ne vereceğimizin hala farkında değiliz"⁶¹ cümlesinde ifade ettiği türden bir belirsizlik tereddüt ve şüphe söz konusudur. Diğer taraftan, disiplin ve uyumu sağlama misyonuyla ön plana çıkan kurum ve bireylerin, kavram ve rol kargaşaları yaşadıkları, profesyonel anlamda net tanımlar ve gri alanların birlikte var olduğu görülür. Disipliner bir sistem hareket kabiliyetini ve dinamizmini kontrol kadar, aksaklıklara, kontrol kaybına ve ihlallere de borçludur. Hayatın bu noktadaki olağan çoğulluğu, heterojenliği ve dönemsel belirsizlikleri tedirginliğe neden olmuş; bu tedirginlik bireylerin, kurumların ve toplumun kolektif ihtiraslarıyla oluşan otoriter tek parti rejiminin daha yoğun disipliner pratikler hedeflemesi, tasarlaması ve uygulamasına yol açmıştır. *Uyum/disiplin/estetik* kavramları çerçevesinde tahayyül edilen fiziksel ve sosyo-mekânsal koreografiye kendi zihinlerindeki ideal tek parti rejiminin uygulamalarıyla ulaşılmak istenmiştir.

Uyum/disiplin/estetik adına dönüştürülmek istenen ve pasif nesneler olarak görülen köy ve köylüler, bazı örneklerde, Cumhuriyet aydınlarının -bu makale özelinde mimarların- bireysel / profesyonel iktidar talepleriyle ilgili hayal gücünün konusunu oluşturur ve aynı zamanda köylü-şehirli ayrımını vurgulayan neredeyse ontolojik bir argüman olarak değerlendirilirler. Sözgelimi mimar Burhan Arif, çizdiği projenin açıklama yazısında "Bir şehirli, görünüş, giyiniş, oturup kalkış bakımından bir köylüden farklı olduğu gibi yapısı da farklıdır. Köyde medeniyet ve terakki çılgın seyrini takip etmez"⁶² diye belirtir. Söz konusu tanımın iddia ettiği kesinlikte bir

⁶¹ Abdullah Ziya, "Köy Mimarisi", c. 2, s. 7, *Ülkü* (Ağustos 1933): 37.

⁶² Burhan Arif, "Köy Projesi", *Arkitekt*, s. 11-12 (1935): 320.

kır-kent ayrışmasını ülkede görmek zor olduğu gibi⁶³ “medeniyetin çılgın seyri” ifadesinin imlediği kentlere tanıklık etmek de çaba gerektirmektedir. Diğer taraftan, şehri sürekli bir ilerlemenin mekânı olarak görmeyen metinler de söz konusudur. Sözelimi, Kozanoğlu *Ülkü* dergisinde çıkan yazısında “Öyle vilayetlerimiz vardır ki, insan şehir demeye utanır” diye belirtir.⁶⁴ Şehirler, ister utanç verecek kadar kötü durumda olsun, ister gurur verecek kadar *medeniyet ve terakkinin çılgın seyri* cereyan ediyor olsun, dönemin aydınlarının önemli bir kısmı, köyden kente göç fikrine karşı tavır alırlar. Abdullah Ziya, “Hülâsa köylüyü köyüne bağlayacak her şeyi köyünde olmalıdır, aksi takdirde köylü kendisine verilmeyen bu hakları aramak için şehirlere hücum edecektir... Vay o şehirlinin haline”⁶⁵ diye belirtir. Hak aramaya kalkan köylü imgesi rahatsızlık yaratmaktadır.

Köyün, köylünün idealize edilmesi ile yerilmesinin birlikte görüldüğü bir dönemde, benzer bir tutum şehir ve şehirli nüfus için de söz konusu olmuştur. “Terakkinin çılgın seyrinin yaşandığı” kentsel mekânlar ve “utanılan vilayetler” aynı dönemin şehirle ilgili çoğul imge üretiminin farklı cephelerini temsil ederler. Her iki örnekte de talep edilen şey, köyden kente göçün olmaması, köylülüğün çözülmemesi, muhalif bir harekete dönüşme ihtimali bulunan işçi sınıfının oluşmaması, şehirlerin göç sonucu kontrol dışı büyümenin önüne geçilmesi, herkesin yaşadığı yerde inkılapları içselleştirmesi, modernleşmesi, kalkınması ve “sosyo-mater-yal” bir *uyum/disiplin/estetik*in yaratılmasıdır.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde üretilen bazı metinlerde gelişmenin, ilerlemenin, fennî müdahalenin mekânları şeklinde idealize edilen şehirler, tanımlananın aksine çok daha karmaşık ve birbirleriyle çelişen sosyo-ekonomik ve mekânsal olguları temsil etmektedir. Ankara örneğinde, bir taraftan modern şehir planlama ve kent estetiği çerçevesinde bir başkent yaratma çabaları sürdürülürken, diğer taraftan, kırdan kente göç eden halkın bireysel acil barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere inisiyatif aldığı, yasalara karşı gelecek biçimde alternatif yapılaşmalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu yapıların bir kısmı, barakalar şeklinde inşa edilirken,⁶⁶ diğer bir bölümü topoğrafyanın imkânlarından yararlanılarak yamaçlara kazılarak elde edilmiştir. Kozanoğlu’nun *negatif* olarak tanım-

⁶³ Bkz. Gülsüm Baydar Nalbantoğlu, “Sessiz Direnişler ya da Kırsal Türkiye ile Mimari Yüzleşmeler”, *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan, Yaşar Kasaba. çev. Nurettin Elhüseyni, 3. bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998): 153-167.

⁶⁴ Abdullah Ziya, 40.

⁶⁵ *age*, 38.

⁶⁶ Tansı Şenyapılı, *Barakadan Gecekonduya: Ankara’da Kentsel Mekânın Dönüşümü, 1923-1960* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

layıp, “şekli ve bedii kıymete”⁶⁷ sahip olmadığını iddia ederek tartışmaya değer bulmadığı dağa oyulmuş evlerden oluşan köy yerleşimlerinin benzerleri, Ankara’nın bazı semtlerinde belirmeye başlamıştır. Acil barınma ihtiyaçları temelinde üretilen bu yerleşim birimleri ile yeni başkent eş zamanlı olarak şekillenmiştir ve bu anlamda Nalbantoğlu’nun belirttiği gibi kırsal mekânla kentsel mekân ve yaşam arasında bir süreklilik, kırılma ve geçişkenlikten söz edilebilir.⁶⁸ Fakat bu sadece bir süreklilik, kırılma, geçişkenlik ya da kırsal mekânın uzantısı olma durumu değil, aynı zamanda devlet merkezli mekânsal disiplinler pratiklerin kırıldığı yeni, alternatif bir şehirleşme biçimi önerisi ve uygulamasıdır; söz konusu dönemde ve daha sonrasında bir grup, bürokrat, şehir plancısı ve mimarın algıladıklarının aksine, bir *deformite*, *çarpıklık* değil, kentin planlanmış bölümleri kadar önemli, şehrin olağan bir diğer katmanını ve en geniş mekânsal bileşenlerinden birini temsil etmektedir.

Nihai olarak köyün dönüştürülmesi, köylünün eğitilmesi bağlamında ortaya çıkan *uyum/disiplin/estetik* kavramları kamu yararı ve ulusu önceleme fikriyle eklemlenir. Burada bireysel iktidar talepleri, düşünce ve yorumlar “halk ne istiyor?” “köylü ne istiyor?” şeklinde retorik sorular, halk için ortak iyiyi arama çabası olarak sunulur. Yazar, dönüşüme/dönüştürülmeye konu olan toplumsal kesimin düşüncelerinin tercümanı olduğu yönünde bir iddia taşıyarak bireysel ve profesyonel pozisyonu için meşruiyet zemini tanımlar. Mimarlar da bu anlatım dilini ve stratejisini benimsemişlerdir. Abdullah Ziya, “köylünün ve köyün yabancı değilim”⁶⁹ diye belirtirken, Mimar Abidin Mortaş, köylünün mekân konusundaki taleplerini, köyü ve köylüyü tanıyan bir uzman olarak yine köylü adına dile getirdiği imasında bulunur. Fakat kaleme aldığı proje yazısında mekânı ve köyü tanımlamaktan çok, bir toplumsal mühendislik projesinin köy eviyle ilgili ön gördüğü bir sosyo-mekânsal koreografiyi sunar:

“(Köylü) Kendi yaşayış tarzına uymayan yabancı evlerde rahatsız olur.

Türk köylüsü evini, samanlık, ahır ve kümesini bir avlu içinde toplu bir halde istiyor. Avluda kendisi, karısı ve çocukları serbest ve rahat olarak meşgul olabilirler. Ev kısmı basit ve mütevazıdır. Küçük evlerde bir oturma odası ile bir yatak odası kâfidir. Yalnız kışlık erzak saklamak için bir de kiler yapmak lazımdır. Oturma odasının bir köşesinde ocakta kışın yemek pişer. Bu ocak evi ısıtmak için de kâfidir”.⁷⁰

⁶⁷ Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi”, 375.

⁶⁸ Nalbantoğlu, 166-167.

⁶⁹ Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi”, 37.

⁷⁰ Abidin Mortaş, “Köy Evi Tipleri”, *Arkitekt*, s. 1-2 (1940): 8-9.

Mortaş'ın metninde, ulusun sosyo-mekânsal yapı taşlarından biri olan köy ve köy evleri, öncelikle patriarkal bir çekirdek aile ile birlikte düşünülmüş, geniş ailelere daha sonra değinilmiştir. Burada Türk köylüsü denirken erkeğin referans alındığı görülür. Kırsal mekân algısı, köy mimarlığı ve yeni köylerin inşası bir taraftan toplumsal cinsiyetle ilgili mevcut patriarkal değerler çerçevesinde yeniden kurulup üretilirken, diğer taraftan, geniş aileden çekirdek aileye, çok eşlilikten tek eşliliğe geçme gibi modern imgeler eşliğinde tahayyül edilir.

Köyde çekirdek ailenin oluşumunu isteyen aydınların, köyün gündelik yaşam kültürü, kullandıkları eşyalar ve sosyalleşme biçimleri konusunda yeni beklentileri bulunmaktadır. Türk köylüsünü hayali bir Batı Avrupa köyü ve köylüsünden yola çıkarak değerlendirme veya bu yönde hedefler koyma eğilimi belirir. Sözelimi, Kozanoğlu İsviçre ve İskandinav köylerini rol modeli olarak gösterir.⁷¹ Söz konusu kriterleri göremediklerinde, köylüler adına yeni bir “utanma kodu” geliştirmiş ve bu utancı köylü adına kendileri yaşamış veya yaşar gibi görünmüşlerdir. Utanma kodu, şehir bağlamında çok daha fazla gündeme gelmektedir ve utanan bireye toplumsal kültürel hiyerarşide talep ettiği seçkinlik pozisyonunu da kazandıracak bir işlevi ve stratejiyi işaret eder.⁷² Diğer taraftan, “utanmanın giderilmesi”nin, yeni bir *uyum/diyeplin/estetik* anlayışının geliştirilmesi ve yerleştirilmesiyle sağlanacağı var sayılmaktadır.

Utanmanın nesnesini oluşturan konulardan biri, yerden yeterince yüksek olmadığı düşünülen ev eşyalarıdır. Gerek şehirlerde gerek köylerde bulunan konutlarda kullanılan ev eşyalarının çağdaş bir yaşama biçimi, modernlik eğitimi olarak düşünülmesi gerektiğine ve eşyaların “terbiyevi” işlevine sıklıkla değinilir. Dolayısıyla *uyum/diyeplin/estetik* ev eşyaları kullanımını bağlamında da yoğun bir şekilde tartışılır. Zeki Sayar yeni inşa edilecek köylerde, “Bu evlerde oturmak ve onu kullanmak usullerini ve medeni yaşama vasıtalarını da temin etmelidir. Toprak üstünde bir arada yatanları, köy karyolasına alıştırmak, yerde oturanlara iskemleyi öğretmek; yerde yemek yiyenlere masayı temin etmek gibi yaşayış tarzlarında da bir inkılap yaratmak gerektir”⁷³ diye yazar. Benzer bir fikirden hareket eden Mimar Arif Hikmet ise, tasarladığı köy evindeki sofada bir masa düşünülmüş

⁷¹ Abdullah Ziya, “Köy Mimarisi”, 38.

⁷² Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarının köy konusundaki düşüncelerinden bazı kesitler için bkz. Erhan Berat Fındıklı, “Erken Cumhuriyette Köy İmgesi ve Köycülük: Benzer ve Tikel Yönleriyle Üç Portre: Yakup Kadri, Nusret Kemal, İsmail Hakkı Tonguç” *Sosyoloji Dıvanı*, s. 4 (Aralık 2014): 341-379.

⁷³ Zeki Sayar, “İç Kolonizasyon”, 47.

ve merkezde konumlandırmıştır.⁷⁴ Burada hatırlanması gereken nokta, köy eşyalarıyla ilgili fikirlerin salt mimarlar değil, çeşitli sebeplerle farklı meslek grupları tarafından da gündeme getirilmiş olmasıdır. Söz gelimi Doktor Zeki Nasır, *Ülkü* dergisinde çıkan yazısında köy evlerinde, “insanların yatacağı yataklar yerden yukarı konulmalı ve sık yatmanın önüne geçilmelidir. [...] köyde yenilen yemeklerin toz, toprak veya sıhhati tehdit eden diğer bir şey ile bulaşmamasını temin etmek üzere sofranın yerden kalkması ve sofa etrafındakilerin yükselmesi de çok faydalı bir şeydir” diye yazar.⁷⁵

Yaşam içinde şekillenen yapıli çevre, kültürle ilgili pek çok veriyi dikte eder, bireyi yönlendirirken birey de ona verdiği tepkilerle yaşamı, kültürü ve yapıli çevreyi sürekli dönüştürmektedirler. Bütün bu süreç, bölge, şehir ve köy planlamalarından iç mekânlarda kullanılacak eşyalara varıncaya kadar geniş bir yelpazede farkına varılan ya da varılmayan belli bir toplumsallık, tarihsellik ve kültürle belirlenmiş disiplinler pratikler serisi öngörür. Makro ölçekte geniş coğrafyaların disipline edilmesiyle, mikro ölçekte ev içinde hareket eden bireylerin beden hareketlerinin mobilyalar aracılığıyla disipline edilmesi arasında zihinsel bir süreklilik söz konusudur. Coğrafyayı bölgeler, şehirler, kasabalar ve köyler şeklinde farklı alt birimlere ayırıp birbirleriyle belli bir yönetimsel, kültürel ve iktisadi uyum / disiplin çerçevesi içinde hareket etmesini bekleyen, bu süreçleri tasarlayan çoğul disiplinler iradeler, toplumsal aktörler, aynı zamanda bunun belli bir estetiğinin oluşmasını ve üretilmesini de talep etmişler, estetiği uyum fikrinde aramışlardır. Nihai olarak Kozanoğlu örneğinde olduğu gibi bazı köyler “şekli ve bedii kıymete” sahip olmadıkları iddiasıyla üzerinde konuşulmaya değer bulunmazken, Behçet ve Bedrettin’in metnindeki gibi, merkezinde İzmir Ziraat Mektebi’nin yer aldığı şehir içindeki mekânsal bir kompozisyon “uygunsuz ve fena” şeklinde tanımlanarak damgalanırlar. Bu sadece formların ve malzemenin estetik değeri değil, sosyo-mekânsal koreografi arayışlarının ve bu arayış içinde kendi iktidarına yer açmak isteyen mimarların norm belirleme yetkisini elde etme çabalarının da bir ifadesidir ve bu anlatılarda *uyum/disiplin/estetik* kavram üçlüsü topluma ve yapıli çevreye projekte edilir; her defasında yeniden üretilir ve tüketilir.

Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminde mimarların geliştirdikleri kırsal mekân algısı ve köy mimarlığıyla ilgili imgeler, ülkedeki köycülük hareketinin

⁷⁴ Arif Hikmet, “Köy Evi”, *Arkitekt*, s. 11 (1933): 357.

⁷⁵ Zeki Nasır, “Köylerimizin Sağlık İşleri”, *Ülkü*, c. 2, s. 7 (Ağustos 1933): 43.

farklı söylem güzergâhlarıyla etkileşim halinde şekillenmiş ve söylemsel bir ağ içinde var olmuşlardır; fakat edebiyat, sanat ve popüler kültür alanında kırsal mekân ve köyle ilgili imge üretimiyle kıyaslandığında, mimarların söz konusu alana ilgilerinin ve kuramsal tartışmalara sundukları katkıların sınırlı olduğu görülür. Bununla birlikte Abidin Mortaş, Abdullah Ziya Kozanoğlu ve Zeki Sayar gibi mimarların kırsal mekân ve köy mimarisi ile ilgili yazdıkları metinler, bir taraftan, bir meslek grubunun ürettiği profesyonel dil ve onun sosyolinguistik tarihi açısından önemli bir temsil değeri taşıırken, diğer taraftan, mimarlarının kırsal mekân ve köy tahayyüllerinin nasıl geliştiği, çeşitlendiği, mevcut siyasi ortamda ideolojik söylemlere ve akımlara eklemelendiğine ışık tutacak veriler içermektedir.

Mimarlık camiası profesyonel iddialarına rağmen dönem itibarıyla söz konusu alanda ideolojik propagandist metinlerin ötesine geçemezler. Toplum ve kültürü bütün çoğulluğuyla kavramada düşünsel bir “aşır-ı-koşullanma” durumunu ifade eden, hem bir dizi açıklama sunan, hem de bariyer oluşturan ideolojik bakış açısının, mimarlara belki de toplumsal fikriyle ilgili sistematik düşünme imkânı sunan en temel analitik araç olduğu söylenebilir. Mimarların kaleme aldıkları kırsal mekân ve köy mimarlığı ile ilgili metinlerde bulunan ideolojik kurgu ve iddia kaldırıldığında, geriye söyleyecek çok az sözlerinin kaldığı görülür. Bu yönüyle, farklı Kemalizmlerin şehir ve köy konusunda geliştirdiği kurgu ve hedeflerin, mimarlara kendi seslerini bulmalarına yardımcı olan itici bir güç, doğaçlamayı ve özgünlük potansiyelini de içeren düşünsel bir yol haritası işlevi gördüğü söylenebilir.

Mimarların köyü tartışma çabası, temelde alt ve üst metin olarak şehri, modern mimarlığı, çağdaşlaşmayı, yapı malzemesini, tarihi, devlet otoritesini, hegemonyayı, mekânsal disipliner pratikleri ve yapı çevrede gündelik yaşam pratiklerinin tartışılmasıyla sonuçlanmıştır. Mimarlar, kırsal mekân ve köy mimarlığı bağlamında profesyonel işlevlerinin çok ötesinde bir iddia taşırlar; toplumsal işleyiş ve ulusal profesyonel ağ içerisinde önemli bir kavşak olmayı arzulamış ve bunun için mevcut ideolojinin söylemlerini bir fırsata dönüştürmeye çalışmışlardır. Söz konusu alanda her türlü tartışma başlığı, kendilerine iş verilmesi talebiyle eklemelenmiştir. Bu talepler, yeri geldiğinde ırk temelinde bir meşrulaştırma yeri geldiğinde ise, Türkiye’deki farklı meslek gruplarına, özellikle mühendislere karşı mimarların profesyonel çalışma alanıyla ilgili hak iddiaları aracılığıyla ifade edilmiştir. Ulusal ve profesyonel tanım üzerinden sürdürülen bir mesleki ayrışma ve meydan okuma, yeni köylerin inşası konusunda da kendini tekrar etmiştir. Söz konusu temalar aynı zamanda, mekânsal disipliner pratiklerin yoğunlaştırılmasına dönük talep ve uygulamalarla birlikte üretilmiş ve var olmuştur.

Mimarlar, kırsal mekân, köy mimarlığı ve köy konusundaki söylemlerini, devlet merkezli disiplinler pratiklerin işleyişi ile mekânın ve köylülerin aktif ve öngörülemeyen aktörler olarak sürece katılmasıyla oluşan sapmalar arasındaki gerilimli bölgede inşa etmişlerdir. Kırsal mekân bir taraftan kendisine yüklenen sembolik, tarihsel, ideolojik anlamlarla çok katmanlı sosyo-mekânsal bir varlık olarak kurgulanmış, diğer taraftan disiplinler bir pratiğin odağı olarak görülmüştür. Disipliner pratikler Foucault'nun belirttiği üzere, sadece yukardan aşağıya değil aşağıdan yukarıya ve yatay doğrultuda da gelişmektedir.⁷⁶ Fakat her disiplinler pratik talebi, ihtirası ve uygulaması ancak bir noktaya kadar hayata geçebilmektedir. Mekân, kendisiyle ilgili her türlü tasarım sürecine ve uygulamaya, Lefebvre'in tanımladığı türden dinamik bir aktör olarak katılarak mimarların söylem ve uygulamalarına belli bir derecede yön vermiştir. Her disiplinler pratik ve mekânsal düzenleme uygulanmaya konduğu andan itibaren ihlallerle, Michel de Certeau'nu tanımına benzer bir şekilde gündelik yaşam taktikleriyle nitelik değiştirmek zorunda kalmıştır. Mekânsal disiplinler pratikler bir taraftan çevreyi kırsal dokuyu dönüştürmüş, diğer taraftan, her defasında ön görülemeyen dinamiklerle ilk planlama amacı ve şeklinin dışında kendisi de dönüşmüştür.

Erken Cumhuriyet Dönemi mimarları, her eylem ve uygulamanın sonunda kırsal mekânın ve köyün tahayyül ettikleri gibi pasif nesneler grubu veya bir "tabula rasa" olmadığını görmüş, her gördüklerinde biraz daha fazla devlet otoritesini ve müdahalesini talep etmiş, biraz daha fazla *ilmîlik* ve *ihtisas* çağrısında bulunmuşlardır. Bu sürecin pasif nesnesi olarak algıladıkları köylüler ise, geliştirdikleri gündelik yaşam taktikleriyle, uzun erimli stratejileri modifiye etmiş, köylülüğün hem yapılandırılmasında hem de çözülmesinde etkin bir rol oynamış; yönetici seçkin zümre ya da bu zümrede kendine yer bulmak için mücadeleye eden adayların söylemlerini ters yüz ederek Türkiye'nin kır ve kent tarihinin toplumsal aktörleri olarak varlık göstermişlerdir. Mekân ve toplumsal hayatın heterojenliği, çoğulluğu, kırsal mekânı profesyonel ve ideolojik bir bağlamda dönüştürme, yeniden inşa etme, köylüyü eğitme misyonunu benimseyen mimarları, kendilerine atfettikleri önem ve talep ettikleri iktidarın gerçekçiliği ve geçerliliği konusunda yeniden düşünmeye sevk etmiştir.

⁷⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 6. bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2015).

Kaynakça

- Batur, Afife. der. M. *Vedat Tek, Kimliğinin İzinde Bir Mimar*. İstanbul: YKY, 2007.
- Behçet (Sabri Ünsal), Bedrettin (Hamdi). "Mimarlıkta Basitlik ve Moda". *Mimarlık* (1934): 213-215.
- Bozdoğan, Sibel. *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis, 2002.
- Cengizkan, Ali. *Mübadele, Konut ve Yerleşimleri: Çağa Yerleşmek*. Ankara: ODTÜ mf -Arka-
daş, 2004.
- Çetin, Türkân. "Modern Türkiye Yaratma Projesinin Orijinal Bir Boyutu: Örnek Köyler." *75 Yılda Köyden Şehre*. ed. Oya Baydar. İstanbul: Tarih Vakfı, 1999: 231-240.
- Delitz, Heike. *Architectursoziologie*. Bielefeld: Transkript Verlag, 2009.
- De Certeau, Michel. *The Practice of Everyday Life*. çev. Steven Rendall. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1984.
- Eres, Zeynep. Akın Nur. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler". *itü dergisi/a*. c. 9. s. 1 (Mart 2010): 79-90.
- _____. "Erken Cumhuriyet Döneminde Çağdaş Kimliğin Örneklenmesi: Planlı Göçmen Köyleri". *Mimarlık*. s. 375 (Ocak-Şubat 2014): 58- 63.
- Eldem, Sedat Hakkı. *50 Yıllık Meslek Jübilesi*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Fındıklı, Erhan Berat "Erken Cumhuriyette Köy İmgesi ve Köycülük: Benzer ve Tikel Yönleriyle Üç Portre: Yakup Kadri, Nusret Kemal, İsmail Hakkı Tonguç." *Sosyoloji Divanı*, s. 4 (Aralık 2014): 341-379.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 6. bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Gürallar, Neşe. "Köy ve Kent Algısı: Arkitekt. (1930'lar)". *Mimarlık*. s. 379 (Eylül-Ekim 2014): 73-77.
- İnan, Afet. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Yaban*. 55-56. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Karaömerlioğlu, Asım. *Orada bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köylü Söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- (Koyunoğlu), Arif Hikmet. "Köy Evi". *Arkitekt*. s. 11 (1933): 357.
- (Kozanoğlu) Abdullah Ziya "Halkevi Trakya Göçmen Evleri Proje Müsabakasında Kazanan Eserin Raporu". *Arkitekt*. s. 7-8 (1935): 205-206.
- _____. "Gün Geçiminde Kerpiç Köy Yapısı". *Ülkü*, c. 3. s. 13 (Mart 1934): 66-70.
- _____. "Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor". *Arkitekt*. s. 7-8 (1935): 203-204.
- _____. "Köy Mimarisi". *Ülkü*. c. 1. s. 5 (Haziran 1933): 370-374.
- _____. "Köy Mimarisi". *Ülkü*. c. 2. s. 7 (Ağustos 1933): 37-41.
- (Köymen), Nusret Kemal. "Köy Seferberliğine Doğru". *Ülkü*. c. 1. s. 5 (Haziran 1933): 355-361.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- K. N. "Köy Misyonerliği". *Ülkü*. c. 2. s. 8 (Eylül 1933): 150.
- Mortaş, Abidin. "Köy Evi Tipleri". *Arkitekt*. s. 1-2 (1940): 8-11.
- Nasır, Zeki. "Köylerimizin Sağlık İşleri". *Ülkü*. c. 2. s. 7 (Ağustos 1933): 43.
- Nalbantoğlu, Gülsüm Baydar. "Sessiz Direnişler ya da Kırsal Türkiye ile Mimari Yüzleşmeler". *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. ed. Sibel Bozdoğan, Yaşar Kasaba. çev. Nurettin Elhüseyni. 3. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998: 153-167.
- (Ongun), Burhan Arif. "Köy Projesi". *Arkitekt*. s. 11-12 (1935): 320.

- Özkan, Süha. Engin Yenal. *Sedad Eldem ile Söyleşiler*. İstanbul: Literatür, 2014.
- Sayar, Zeki. "İç Kolonizasyon". *Arkitekt*. s.2 (1936): 46-51.
- _____. "İç Kolonizasyon (Başka Memleketlerde)". *Arkitekt*. s. 8 (1936): 231-235.
- Sennett, Richard. *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. çev. Tuncay Birkan. 4. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Solak, Mustafa. *Atatürk'ün Bakanı, Şükrü Kaya: Uluslaşma, Laiklik, Toprak Reformu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.
- Süreyya, Ali. "Kemalist Türk Köyü". *Karınca*. s. 7 (İlk Kanun 1934): 25-27.
- Tanyeli, Uğur. *Mimarlığın Aktörleri, Türkiye1900-2000*. İstanbul. Garanti Galerisi, 2007.
- Tanyeli, Uğur. Bülent Tanju, *Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2008.
- Tekeli, İlhan. Selim İlkin, der. *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*. Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, 1997.
- Tonguç, İ. H. *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları (1935-1946)*. yay. haz. Engin Tonguç İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1976.
- Tuztaş, Uğur. İlgi Yüce Aşkun. "'Türk Evi' İdealleştirmesinde 'Osmanlı Evi' ve 'Anadolu Evi' Kavramlarının Ortaklıklarına İlişkin İşlevsel Açıklamalar". *Bilig*. s. 66 (Yaz 2013): 273-296.
- <http://kutuphane.dogus.edu.tr/makale/13010549/2013/sayi66/M0016238.pdf> (En son erişim tarihi: 4. 12. 2015).
- Türkoğlu, Pakize. *Tonguç ve Enstitüleri*. 3.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, 2007.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Popülizm, 1908-1923*. İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
- Ünsal, Behçet. "Sincan Köyü Plânı". *Arkitekt*. s. 1-2 (1940): 15-18.
- "Köy Evleri Proje Müsabakası". *Arkitekt*. s. 3 (1935): 93.
- "Müsabaka Şartları: 3803 Sayılı Kanuna Tevfikan Ankara Hasanoğlu Köyünde Açılan Enstitünün Avam Projelerine Ait Müsabaka Şartnamesi". *Arkitekt*. s. 1-2 (1941): 46-48.